

ROZUMEK (42) *sb m*

o jasne; e *prawdopodobnie jasne* (tak w -ek).

sg *N rozumek* (5). ◇ *G rozumku* (1). ◇ *D rozumkowi* (2). ◇ [*A rozumek.*] ◇ *I rozumki(e)m* (4).
◇ *pl N rozumki* (7). ◇ *G rozumk(o)w* (3). ◇ *D rozumk(o)m* (2). ◇ *A rozumki* (5). ◇ *I rozumki* (9),
rozumkami (3); -i *RejAp* (2), *RejZwierc* (2), *SkarKaz*, *GosłCast*; -ami *GrzegRóżn*, *Prot*; -i : -ami
PaprPan (3:1). ◇ *L rozumk(o)ch* (1).

Sł stp notuje, Cn brak, Linde XVI (trzy z niżej notowanych przykładów) – *XVII w.*

Dem. od „rozum”, często z odcieniem ironicznym lub złośliwym (42) :

1. *Od znac.* ‘*zdolność myślenia, rozumowania, rozsądek, inteligencja, zmysł moralny*’; *raziuncula*
Mącz, *Calep*; *sensiculus Mącz* (26) : Co rozumku by náplwał/ ále go tu dofyć *RejZwierc* 71; *Mącz*
347c, 382d; Ale iż ty rozumki na dwoie fie dzielą/ [...] Tám iedno ná chytrołtki wiechę wyftáwiono/
A ná wykrętne kftáły ten narod [*Włochów*] ípráwiono. Tám iedno co wykręćić to iuz mądra głowá/
A opák wyftáwować pozłóćifte łłowá. *RejZwierc* 240v, 251v *marg*, Bbb2; *WierKróc* B; *PaprPan* Ff2.

rozumek czyj [*w tym: pron poss – „swoj”* (7), *ai poss* (3), *G pron* (1)] (11): *BibRadz* *4; *Prot* B3;
RejZwierc 255; á lepiejby wczýnił/ kiedyby pośluchawłszy rády X.A. ízperować rozumkiem íwym
przeftał/ poddawłszy rozum íwoy w poślufzeńftwo wiáry prawdziwey páná Chríftułowey. *NiemObr*
143; *WujNT* 333; [*SkarŻyw* 851 (*Linde*); *SkarKaz* 136b (*Linde*)]. *Cf Zwroty*, »rozumek ludzki«.

[*W porównaniu: bo co v onych* [*bałwochwalców*] był Báál: to v Heretyká iego głowá y rozumek.
SkarŻyw 851 (*Linde*).]

Frazy: »rozumek sprawuje« [*szyk zmienny*] (2): A to włzytko rozumki íprzećiwnie ípráwuia/ Iż
káždą nalepłszą rzecz opák wyniciuá. *RejZwierc* 247, 251v.

[*»toć to rozumek« = to mądre*: Ták bowiem v was [*tj. ewangelików*] rzecz idzie/ Pan iednym pálcem
vkázował ná Piotrá/ y mowił. Tyś Piotr/ á drugim zász ná fie y mowił/ Ná tey opoce zbuduię rć. [...] Wíęc iefliż iefzcze mowiác/ Ná tey Opoce rć. nie vkázował ná fie [...] / iáko drudzy mowicie. Toć nie
rozumiem gđzie pálcem vkázował/ oprócz iefliby ná głowę Piotrowę/ gđylz wglowie *vigent actus*
mentis, iáko kiedy mowiác/ Toć to rozumek vkazuiemy ná głowę [*być może iron. z towarzyszeniem*
gestu pukania się w czoło]. *ŚmigłŁup* C3.]

Zwroty: »rozumek swój krocic« (1): które [*filozofów pyszniących się swoją mądrością*] nam Pan
Bóg dał ná przykład/ ábyłmy rozumki íwé byłtré/ boiáźnią Bożą itéz poślufzeńftwem Kościoła iego
króćili *OrzQuin* O4.

»rozumieć rozumkiem swym« (1): A włzákoż y tu możelz fie málucżko vtwardzić ná ty wymyfláże
co wodę łylżką mierzą/ á chcą rozumieć rozumki íwemi to nieogárnione Boftwo troiákie w ofobách/
á iedno w íftności *RejAp* 68v.

[*»na swój rozumek się sadzić«*: á gdyby iefzcze byli weyżrzeli [*heretycy*] w Symbolum Niceńskie:
(co lepiej ieft/ niżli fie ná íwoy rozumek íádzic) y drugi iefzcze Znáć [*Kościola prawego*]/ bárzo
iáłny/ w nimby náleżli byli. *HerbOdpow* T8v.]

»wystawować rozumki swoje« = *popisywać się umiejętnością rozumowania* (1): A Záprawdę/ [...] máló
ich widác/ áby s práwey chući opátrowáli doległóści tey mátki świętey íwoiey Rzeczypólpolitey.

Iedno áby s pożytkow fwych/ álbo z waśni iákich/ ábo z boiázni ftrácenia máiętności iakiey/ álbo s pochlebftwá. A drudzy też áby iedno wyftáwowáli fłowá á rozumki fwoie. *RejZwierc* 188v.

Wyrażenia: »rozumek bystry« (1): *OrzQuin* O4 cf »rozumek svoj krocić«.

»cielesny rozumek« (1): y dziś czyni [*rozum cielesny*] że haeretykowie przą fię prawdy tego Sákrámentu [*tj. Eucharystii*]: iż fię to niepodobno y niefufzno widzi cielemnemu ich rozumkowi. *WujNT* 333.

»rozumek ludzki« (3): *GrzegRóżn* Fv, I3v; więcej wierz nieomylnemu fłowu Bożemu/ niżli świerzbicemu á pierzchliwemu rozumkowi ludzkiemu. *LatHar* 381.

»mały rozumek« = *levis ratio, ratiuncula Calep* (3): Tyrocinium animi, Mały rozumek/ pierwśza mądroftká. *Mącz* 471c; Ano przodkowie názy co fławy ftrzegáli/ Dla Rzeczypośpolitey y gárdłá dawáli. Będąc w mnieyfzych rozumkoch y w mnieyfzey możności/ Srodzy byli fąfiádom/ y ftrzegli wolności. *RejZwierc* 246v; *Calep* 895b.

[»rozumki okrągłe i płaskie [= *prawdopodobnie: wykrętne i bezwstydne*]: [o ministrach ewangelickich opisywanych przez jezuitę:] Gdzie ieden kwaśny drugi rydzy/ ten nurkiem/ ow zezem patrzył [...]. Wielka *varietas*. A coż w głowie? toć tam rozumki okrągłe y płáskie. *ŚmigłLup* [B2]v.]

»rozumek stuczny [= *obłudny, fałszywy*]: (1): Znam was teraz/ o pánie/ z zwyczajmi piękneimi/ Liży obrałki cíché/ z rozumki [!] ftuczneimi. Cnoty pełno w poftáwie/ po wierzchu wftydliwéy/ Poyźrzy dáléy/ dość zdrády y obłudy żywéy. *GosłCast* 30.

»rozumek wykrętny« (1): Coż gdy nas Pan Bog fkałał iż ni ocz nie dbamy/ Iedno fwe włafne rzeczy ty ná pieczy mamy. A tego nie bączymy iż giniemy márnie [...]. A to wśzytko fprawuią rozumki wykrętne/ Práwie ná nas przywodzą wśzytki czáły fmętne. *RejZwierc* 251v.

Szeregi: [»głowa i rozumek«: *SkarŻyw* 851 (*Linde*) cf *W porównaniu*.]

»mnimanie i rozumek« (1): gdyż żáden rzeczy Bořkich nigdy poiąć nie może/ [...] iefliż fię nie rořprzeże z mnimániem y zrozumkiem fwem pierwśzym/ á nie poda cále vmyřłu fwego pod iego rořkazánie święte *BibRadz* *4.

»rozumek a wymyřł« (1): iákochmy fłkoro poczęli mędrowáć á wyláthowáć nád obłoki z rozumki fwemi/ á z dziwnemi wymyřły fwemi/ ták nam wśzytko zámieřzác raczył [*Pan*]/ że ku żadney poćciwey á pothrzebney fprawie/ práwie przyřć nie możemy *RejZwierc* 255; [*Respons* K4].

[»rozumek i wywod«: By mi řto tyřięcy Kálwinow y Zwinglow/ y řto tyřięcy niepodobieńřtwá y nieprzyřtoynořci zádawáli/ wiáry tey ze mnie rozumkámi fwemi y wywody Philozophřkiemi nie wyřtrářzą. *SkarKaz* 136b (*Linde*).]

W przen (3) : Ale niech o tym mowią wářzy káznodźieie/ Acz widzę że nie ieden z pocztu ich řzáleie. A máło też řą mędrřzy co idą zá nimi/ Latáiąc pod niebiosá rozumkámi fwemi. *Prot* B3; Iáko názy przodkowie chociaý prořci byli/ Niewiele mędrowáli á wiele czynili. Lecż dziś gdy řie imiemy rozumki řzymowáć/ Mogłby řie nam pořtronny bárzo podziwowáć. Bo nie będzie nic k rzeczy iedno piękne fłowká. *RejZwierc* 251v, 255; [Z Powřzechnego Kátholickiego á Krzeřciáńřkiego Kořćciołá/ my Ewáγγελicy nigdyřmy nie wyřzli [...]. Tylko opuřćiliřmy one wářze przydátki/ o których Kořćcioł Apořtolřki niewiedziáł/ á wy ie [...] przymuiác/ [...] dálekořcie zářzli/ w lás pogáńřkich rozumkow/ á wmyřłow od řtárożytnego Krzeřciáńřkiego Kořćciołá. *Respons* K4].

[Przen: Metonimicznie: Człowiek: Kiedyż się też w tym obaczą nędzy przyjaciele Ewangelicy/ iż gdy tak wiele jest różnych edycji/ y każdy rozumek swoją Biblią ma/ [...] trzeba żywego iakiego Prawidła na rozeznanie tego co jest od Ducha S. y co sfałszowanego? *ŚmigłŁup* C2.]

2. Od znac. 'rozumienie, rozumowanie' [w tym czyj (11): pron poss (9) – „swoj” (8), G pron (2)] (15) :

W połączeniach szeregowych (2): przedię co daley tho w gorŹe á w zawiŹkánŹe Źe Źprawy y wdawamy y beŹpiecznie ich wŹywamy [...]. A to nam wŹytko rozumki nędzy nowo wymyŹlne/ omylne poŹtawki/ pychá á Źłowká przekeŹŹowane czyniá. *RejZwierc* A3, 267v.

Zwrot: »swe rozumki pomylić« = *stracić słuszne rozumowanie* (1): A Snadź on Nektánabo ácz był moŹnym krolem/ Kiedyby dziś chciá Źtánáć s tym to pánem Źpołem/ Pewnieby Źwe rozumki prędyuchno pomylił/ Prętkoby go to mi wierz Mikołay [Tarło] náchylił *PaprpPan* M2.

a. Od znac. 'interpretacja': *błędne mniemanie, fałsz, herezja* (6) : Iednáć ná łámeý gwiaŹdzie y wnétrznym náćhnieniu/ przeŹtawáć tym [trzem] Krolom Bog nie kazał: poŹłał ie do Prorokow do koŹciołá Źwego w Ieruzálem [...]. O by ná to pátrzyli dŹiŹieýŹy Źwiegotarze/ ktorzy nie idá do Ieruzálem z Źwoiemi rozumki [...]: ále piŹmo łami lepiej rozumieć chcá/ niŹli koŹcioł wŹzytek powŹzechny. *SkarKaz* 519a; [Zechceć mi tu mędrkowáć Grzegorz: bęđie figlowáł Gentilis: ludzie hárdzi á pyŹzni/ náđ wŹyŹtek KoŹcioł/ náđ wŹyŹtkie Concilia y Doktory/ bęđá Źwoie rozumki przekełáđáć *HerbOdpow* I5, R, Cc8v; (nagł) Na matkę Rzymską. (-) [...] Naprzyjmowała sobie mistrzów rozmaitych, Filozofów z Grecýjeý, ludzi znakomitych. Którzy prawdę do gruntu rozumki zniszczyli *BogowieFałsz* 219].

Wyrażenia: »rozumek omylny« [szyk 1:1] (2): A tu Źe niech zawiŹtyda on biegun/ co biega po niebye y po ziemi z rozumki omylnymi Źwemi/ co o tych Źwiętych OŹobach/ áłbo dziwnieý rozumie/ áłbo omylnym rozumem Źwym ludzi wvodzi *RejAp* 53v, BB6.

»wymiŹlny rozumek« (2): *RejAp* 66; Nie dáyŹe Źe wvodzić tym nowotnym á wymyŹlnym rozumkom/ ktorým podobno tego potrzebá/ áby imi Źzymowáli/ áby ten Bog Źadney iŹtnoŹci nie miał/ bo powiedáią iż ieý w piŹmie nie máłŹ. *RejZwierc* 9.

Wyrażenie przyimkowe: »według rozumkow« (1): TáćŹe też ieŹli rozumieią Źe Bog słowo nie jest perŹoná/ ktoraby nie byłá Bogiem/ ále Źe KryŹtus był Bog v Bogá Oycá: Tedyć y według tych rozumkow Źwych dwu Bogu máią *GrzegRóżn* B3.

b. Od znac. 'pomysł' (6) : WErnerus on dowćipny y wielmi vczony/ ProŹno s Źwemi rozumki ma ieđdzić w ty Źtrony/ Choć on prawá porzádek był w Niemcech vŹtáwił/ Niewiem by Źwym dowćipem tu w RuŹi co Źpráwił *PaprpPan* D4; Minucius on mądry á zacny pan w Rzymie/ Kiedyby s SwieýkowŹkiemi tu záŹieŹ miał ninie/ IuŹby pewnie rozumki iego zá nic były *PaprpPan* H, E2v, N, N2v; [Práćtiki kthore zdráđá názwáć moŹemy/ the by zá MoŹkiewŹkiego vŹtáć y vŹmierzyć Źe muŹiáły [...]/ á zá tym by takie rozumki ktore [...] wŹyŹtkieý Rzeczypoliteý táćŹe też wolnoŹciám náŹzym wielce Źzkodliwe były/ w wteczy Źię obrocić muŹiáły. *Sentencja* C2].

Wyrażenie: »rozumek Źwiata tego« (1): GdyŹ Źe zawiŹŹe ten Pan Źprzećwi wynioŹłym myŹlam ludzkim/ á poŹromacáć zawiŹŹe obiecuie niepotrzebne wymyŹły á rozumki Źwiátá tego. *RejZwierc* 255.

Szereg: »wymiŹł a rozumek« (1): *RejZwierc* 255 cf Wyrażenie.

3. *n-pers (1)* : Barbara de Pabianowo filia Rozumek uxor vero Martini Gregyell de Sadi feria tertia in Vigilia Simonis et Iude Anno Domini 1545 recognovit [...] *LibMal* 1545/107.

AN, PP